

ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЯК ПРОВІДНА СКЛАДОВА СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ

Удріс Н.С.

Школа комп'ютерної майстерності

Анотація. У статті розглядається проблема інтегративного наукового підходу до організації процесу виховання соціальної активності учнівської молоді. На основі аналізу досліджень у галузі філософії, соціології, психофізіології, історії, педагогіки пропонується схема комплексної моделі соціальної активності як чинника переходу соціуму на новий рівень розвитку.

Ключові слова. соціум, інформаційне суспільство, соціальна активність, учнівська молоддь.

Анотация. Удріс Н. Формирование социальной активности как ведущая составляющая современной педагогики. В статье рассматривается проблема интегративного научного подхода к организации процесса воспитания социальной активности молодежи. На основе анализа исследований в области философии, социологии, психофизиологии, истории, педагогики предлагается комплексная модель социальной активности как фактора перехода социума на новый уровень развития.

Ключевые слова. социум, информационное общество, социальная активность, учащаяся молодежь.

Annotation. Udris N. Forming of social activity as the leading constituent of modern pedagogics. In the article the problem of scientific approach is examined to organization to the process of education of social activity of young people. On the basis of analysis of researches in area of philosophy, sociology, psychophysiology, history, pedagogics the complex model of social activity is offered as factor of transition of society on the new level of development.

Key words. Society, information society, social activity, becoming frequent youth.

Постановка проблеми. Аналіз періодичних видань сучасної України і Росії, що відображують педагогічний досвід та повсякденних спостережень за функціонуванням середніх загальноосвітніх закладів свідчить про активізацію громадського виховання учнівської молоді. Діти все частіше залучаються до різноманітних заходів, які не обмежуються лише середовищем їх навчального закладу. Відбуваються спроби розширити їх взаємодію з представниками інших сфер суспільної діяльності у здійсненні проєктів щодо перетворення соціального простору.

У той же час кількість наукових досліджень галузі соціальної педагогіки, яка повинна регламентувати ці процеси та визначати головні вектори розвитку соціального виховання учнівської молоді, невелика. Аналіз наявних публікацій вітчизняних та російських вчених з цієї проблеми, а також діючі моделі громадської активності дітей показали, що у соціальній педагогіці недостатньо наукового обґрунтування схеми упровадження соціальних проєктів. Немає комплексного підходу до їх організації з точки зору розвитку людини як соціально-біологічного об'єкту. Їх введення у виховну систему навчальних

закладів носить ситуативний, стихійний характер, його організатори не мають глибинних обґрунтувань цих проєктів на рівні інтеграції наук – біології, психофізіології, філософії, соціології, історії. Тому з метою формування громадянського суспільства в Україні зростає актуальність теоретичної розробки технології організації соціальної активності учнівської молоді, а також практичні рекомендації щодо її втілення.

Отже, метою даної статті є наукове обґрунтування системи виховання соціальної активності учнівської молоді та розробка технології її організації засобами педагогіки. Дана стаття трактується як складова комплексного дослідження, мета якого полягає у науковому обґрунтуванні наявності суспільної свідомості як прояву конкретної реальності в індивідуальну свідомість людини, а також у формулюванні призначення, цілей, принципів та методів педагогіки сучасного етапу розвитку суспільства як інструмента підготовки людства до досягнення реальності.

Для реалізації мети необхідно висвітлити наступні завдання:

- Визначити головні цілі та засади виховання соціальної активності учнівської молоді з точки зору провідних концепцій філософії, соціології, психофізіології, історії;
- Запропонувати систему соціальних проєктів для розвитку соціальної активності учнівської молоді;
- Сформулювати головні педагогічні настанови щодо її втілення у виховний процес.

Аналіз публікацій. У дослідженні теоретичного аспекту процесу виховання соціальної активності ми використовували матеріали наукових праць сучасних вчених у галузі філософії (Кармін А., Бернацький Г.), соціології (Іонін Л., Бородин Є., Лобанова А.), системології (Старіш О.), психофізіології (Александров Ю., Небілицин В., Теплов Б.), історії, соціальної педагогіки (Ліпський І., Штефан Л.). Серед аналітиків практичного досвіду громадського виховання треба зазначити Алієву Л., Дмитрієнко Г., Шелестову Л., Прутченко А., Нечерду В.

Результати дослідження. Перш за все, необхідно з'ясувати напрямки та головні завдання діючих моделей виховання соціальної активності дітей (тобто ті проекти, що вже функціонують у навчальних закладах). Аналіз публікацій дозволяє зробити такі узагальнення:

- метою більшості дитячих рухів є переважаче прагнення довести значущість соціальної групи дітей як повноправних членів соціуму. Організатори діючих проектів соціальної педагогіки та наукові дослідники головний акцент роблять на тому, що діти як соціальна група мають право на доведення своєї громадянської позиції, що у соціальній політиці необхідно ураховувати їх думку. Проектами, де відбувається таке соціальне ствердження учнівської молоді є різноманітні моделі самоврядування у навчальних закладах, дитячі парламенти [9;10;15]. На наш погляд, це лише перша ланка соціального становлення дитини, вагома, але не головна. Дітей необхідно налаштовувати на активну дію щодо змінювання структури соціального оточення, а не доводити йому, що вони можуть це робити;

- інші форми соціальних проектів спрямовані на моделювання нових організаційних форм соціуму майбутнього [1;2;11]. Учнівською молоддю проектується різноманітні соціальні, культурні, політичні взаємовідношення між соціальними групами із застосуванням сучасних інформаційних технологій. Це масові комплексні соціальні програми, які розгортаються протягом року із залученням декількох регіонів. Такі соціальні проекти, безумовно, мають значущість як постановка життєвої мети зростаючій молоді. Проте ці моделі найчастіше занадто відірвані від реального соціокультурного та економічного життя, учнівська молодь моделює ілюзорне середовище при відсутності механізмів втілення цих моделей у теперішньому часі, протягом свого життя. Нерідко прототипами таких соціальних проектів є моделі західноєвропейської та, найчастіше, американської культурної форми (наприклад, моделювання ООН) і мало використовують національні форми соціальної самоорганізації;

- серед актуальних рис введення різноманітних соціальних проектів

організаторами та дослідниками зазначається також створення умов для самореалізації здібностей дітей та підлітків. Однак методом повсякденних спостережень та проведенням опитувань ми дійшли висновку, що серед учнівської молоді відсутнє як таке прагнення самореалізації. Сучасне зростаюче покоління пасивне! Воно налаштовано переважно на споживання різноманітних інформаційних потоків та займає позицію глядача, замість того, щоб використовувати інформацію для прояву своєї активності. Активність як така відсутня, переважна більшість учнівської молоді займає позицію реактивності на соціальні зміни.

Як ми зазначали на початку статті, в організації соціальних проєктів простежується недостатність їх наукового обґрунтування, також відсутній комплексний підхід до їх організації з точки зору розвитку людини як соціально біологічного об'єкту. Отже, визначимо головні засади виховання соціальної активності в інтеграції гуманітарних наук за таким планом (зв'язок між пунктами має переважно причинно-наслідковий характер і кожен пункт логічно витікає з попереднього):

- 1) закономірності існування та розвитку соціуму;
- 2) вектори соціальної діяльності людей як підсистем соціуму;
- 3) особливості психофізіологічної структури людини як біологічного та соціального об'єкту;
- 4) історичні закономірності еволюції соціальної активності людини;
- 5) педагогічні засади виховання соціальної активності у дитини сучасного інформаційного суспільства.

1) Згідно структурно-системному підходу філософського пояснення організації реальності система є цілим, яка складається з пов'язаних елементів. Однак ціле є завжди децю більшим, ніж просто сума його частин. Причина цього міститься в його організації, тобто наявності системоутворюючих зв'язків, що скріплюють елементи системи в єдине ціле. [6, 514]. Соціум як ціле також не є простою сумою його часток (елементів). Самоорганізація соціуму виявляється у тому, що в ньому діють організаційні закони, які не залежать безпосередньо від

якостей елементів - людей. У той же час індивідуальні якості кожної особистості мають провідне значення. Отже, при розробці моделей громадського виховання та виховання соціальної активності молоді необхідно враховувати, що формування дієвих та ціннісних настанов дитини на індивідуальному рівні при їх діяльності в системі соціуму може привести іноді до зовсім протилежних наслідків (наприклад, надмірне виховання патріотизму на індивідуальному рівні можуть призвести до націоналістичних аж до фашистських цінностей у колективі).

Розвиток будь-якої системи забезпечується її постійним рухом, який трактується як послідовність якісних та кількісних змін, що розгортаються у часі та просторі [6, 512]. Рух носить характер протиріччя: у ньому зміни поєднані із збереженням того, що змінюється. З попередніх положень робимо висновок, що зміни повинні відбуватися на індивідуальному рівні людей як підсистем при збереженні провідних її законів як цілого. До аналогічного висновку можна дійти, якщо екстраполювати біологічний доказ можливості розвитку популяції живих організмів лише при їх постійному розмаїтті на рівень соціального організму.

Отже, соціум як самоорганізаційна система розвивається за рахунок індивідуального розвитку підсистем – людей. Наявність розмаїття способів індивідуальної життєдіяльності людей, які у той же час упорядковані організаційними макрозаконами – це соціальна умова еволюціонування соціуму.

2) Розвиток людини міститься у постійному напрацюванні досвіду різноманітних життєвих форм [5, 172-178]. Глобалізація серед більшості високорозвинених країн сприяє відкритості суспільств і тим самим надає можливість людям оновлювати свої життєві форми за рахунок досвіду інших національних культур. Процес глобалізації сьогодні здійснюється не стихійно, а регулюється законодавчими актами як форма життєвого устрою держав. Це свідчить про те, що принцип розвитку цілого (суспільства) за рахунок розвитку індивідуальностей (кожної людини) прийнятий за провідний напрямок суспільного конструювання. Отже, якщо екстраполювати цей організаційний

принцип на рівень державотворення України, можна зробити висновок, що одним із факторів наближення її стану до рівня високорозвиненої держави, є настанова більшості населення на оновлення свого способу життя принаймні декілька разів протягом життєдіяльності. Спосіб життя у широкому розумінні складається з професійних вмінь, культурних інтересів, форми організації побуту, зміни місця проживання, займання певної громадянської позиції.

За результатами соціологічних досліджень, ми можемо побачити, що таких настанов більшість українського населення не має. Більш того, зміни страшать їх. Це свідчить про те, що в українському суспільстві на рівні складових підсистем відсутній механізм розвитку соціуму та спостерігається тенденція, що говорить про його потенційну деградацію. Отже, зростає потреба у науковому обґрунтуванні механізмів формування суспільної настанови серед населення на постійне оновлення своїх життєвих форм. Середовищем упровадження розробленої технології, безумовно, повинен стати педагогічний процес, оскільки інструментарій педагога є інтегральним і містить результати відкриттів у галузі психології особистості та групи, фізіології, соціології, філософії. Зауважимо, що сучасна педагогічна система розвинутих країн розширила свій вплив на усі вікові групи. Активний розвиток отримала андрогогіка (педагогіка дорослих) та геронтологіка (педагогіка старості) [7]. Однак у соціальній політиці України переважають економічні питання і через це відсутні механізми педагогічної роботи з людьми старшими за вік студентів (тобто після 25 років). Тому і у нашій статті головний акцент робиться на роботу із зростаючим поколінням – учнівською молоддю, хоча для держави актуальною постає концептуалізація педагогічної роботи і з людьми середнього та старшого віку.

3) Суб'єкт-об'єктна модель людини, визначена у межах філософії, надає підстави говорити, що людина розвивається проходженням двох видів трансформацій – внутрішніх, суб'єктивних та зовнішніх, об'єктивних. Спочатку обов'язково відбуваються внутрішні суб'єктивні трансформації. Згідно результатів досліджень психофізіології, якій багато вчених надають

провідну роль у вивченні закономірностей життєдіяльності людини, суб'єктивні трансформації обумовлені фізіологічними процесами мікромолекулярного рівня біологічної структури організму людини. Будь-яка нова якість людини народжується та закріплюється на рівні нейронного комплексу. Але для того, щоб новий стан людини як біологічного організму став якістю людини як соціального об'єкта, необхідно закріпити цей новий стан у дії по відношенню до інших людей – тобто об'єктивізувати його.

Психофізіологи пропонують три види активності, що у своєму комплексі утворюють модель особистості людини – біологічну активність, інтелектуальну та соціальну [13, 348]. Саме у такій послідовності утворюється піраміда суб'єкт-об'єктної структури людини. Для розуміння сутності цієї структури необхідно роздивитись, **по-перше**, поетапність утворення цієї моделі у часовому аспекті зростання дитини та, **по-друге**, з точки зору обов'язкового її проходження для набуття нової життєвої форми вже дорослої людини.

1. Початкові етапи соціалізації дитина проходить завдяки своїй біологічній активності. Становлення фізичного тіла як інструменту людини для пізнання матеріального світу та Реальності є умовою збирання дитиною відомостей про оточення. Велика кількість інформації фіксується пам'яттю, продуктивність якої забезпечується процесами формування кори головного мозку. У ній спостерігається стрімке збільшення кількості нейронних клітин та утворення зон, що відповідають за запам'ятовування окремих часток інформації. Тут варто зауважити, що пам'ять – це функція соціальна. Адже людина запам'ятовує те, що їй необхідно для взаємодії із собі подібними (людьми) або досвід чого вона прагне їм передати. Вольовий акт пам'яті обумовлений тим, що хтось, кому адресована інформація, у даний момент відсутній. Постійне згадування подій чи відомостей, що запам'яталися невимушено, забезпечується внутрішньою активністю нейронів.

Завдяки механізмам роботи пам'яті у мозку дитини фіксуються зв'язки зовнішнього об'єктивного середовища. Вони у своєму комплексі утворюють внутрішню інформаційну модель зовнішнього середовища (ІМВС) [17, 73-78]

або картину світу. На певному рівні її стабілізації дитина переходить на рівень організації, що дозволяє включитися інтелектуальній активності. Розпочинається процес навчання, але вже не лише дієвим навичкам, що дозволяють орієнтуватися у просторі. Рівень психофізіологічної організації мозку у віці 6-7 років дозволяє утворювати зв'язки між абстрактними поняттями - дитина оволодіває теоретичними знаннями. Запорукою таких здібностей стає виявлення здатності до уяви. При цьому педагогу необхідно пам'ятати, що інтелектуальна активність може бути продуктивною лише як прояв нового стану активності біологічної. Іншим словом, для успішного навчання абстрактним знанням необхідно попереднє фізичне навантаження, збудження організму дитини.

Біологічна та інтелектуальна активність - це комплекс нових станів організму людини, що забезпечують суб'єктивні, внутрішні зміни. Закріплюється новий стан нейронного комплексу лише у діях об'єктивних, тобто таких, що трансформують зв'язки між об'єктами оточення, призводять до змін інших людей чи організацій. З настанням нового вікового періоду дитина може виявляти свій новий суб'єктивний стан у нових об'єктивних діях. Можливість об'єктного прояву нового стану дитини надає йому здатність до соціальної активності. Зауважимо, що ми не трактуємо контакти людини з іншими як необхідність для збереження системою програми соціальної активності. Наприклад, соціальний обмін (як одна з теорій повсякденності), який людина організовує для підтримки життєдіяльності на індивідуальному рівні [14, 214-218], не тотожний соціальній активності. Він є лише засобом пристосування та знаходиться на рівні біологічної активності та соціальної реактивності. Також не є соціальною активністю і мімікрія як форма адаптації до трансформацій суспільного життя у соціумі [8]. Соціальна активність побудована на прогнозуванні можливих змін та на їх ініціюванні.

2. Аналогічна суб'єкт-об'єктна модель процесу набуття людиною нової якості повинна бути наявною і при зміні життєвої форми, що відбувається у більш короткий часовий термін. Необхідна нова форма біологічної активності,

тобто змінення типу харчування, ритму та обсягів фізичного навантаження (фізична праця або фізична культура - спорт). Нові умови фізичного існування організму створюють передумови для вдалої інтелектуальної активності. Але навіть у тому разі, коли людина оволодіє новим способом життя та навіть побудує за його формою своє повсякденне життя – це не буде трансформацією у повному прояві. Обов'язковим є перетворення життєвої форми тих, хто взаємодіє з цією людиною на різних зрізах суспільного життя – професійному, громадському, сімейному, відпочинково-хоббіальному тощо. Тобто свідченням переходу людини до нової життєвої форми є нова форма соціальної активності.

Виходячи з обов'язковості триєдиної моделі активності людини для оновлення своєї життєвої форми, можна стверджувати наступне: *розвиток суспільства як цілого через індивідуальне розмаїття людей як підсистем забезпечується постійним проявом ними трьох видів активності*. Задля цього дана модель повинна бути ними усвідомлена або принаймні введена на рівень звички. А цього можливо досягти правильно організованим педагогічним процесом під час соціалізації та навчання дітей та підлітків.

Тому ми розглядаємо поточний навчальний процес у будь-якому навчальному закладі (дошкільному, загальноосвітньому, професійному або вищому) як організацію викладачем середовища, у якому виявляється біологічна активність учнів та формується інтелектуальна, що у комплексі провокують його суб'єктивні трансформації. Середовищем закріплення трансформацій нейронного комплексу та енергетичного стану як результату регулярного виконання учнем навчальних вправ, повинен стати соціум - окремі представники соціальної організації, середовище соціальної структури, заходи взаємодії декількох соціальних організацій. Тому одним з найголовніших методичних аспектів педагогічного процесу є виховання в учнів настанови саме на соціальну активність. Саме ця форма активності відсутня як така у більшості українського населення і це є потенційним станом деградації нашого соціуму.

4) З метою виваженого підходу до моделювання організації процесу формування соціальної активності учнівської молоді, ми звернулись до

визначених суспільствознавцями закономірностей: а) у своїй еволюції соціуми проходить цикли, які повторюються за своєю структурою; б) життєвий цикл людини повторює життєві цикли своєї над системи: біологічно повторює розвиток усієї живої речовини (з моменту зачаття через народження до смерті), соціально повторює еволюцію людської цивілізації. Отже, базуючись на дослідженнях істориків [16], можна дійти наступних висновків:

- майже усі суспільства (різні за культурною формою, релігією, віком (тобто датою утворення), політичною та класовою структурою та іншими характеристиками, проходять однакові фази розвитку, серед яких визначені такі: дитинство, молодість, бунтарський вік, державна рівновага та доба старіння;
- Кожна доба має свої характеристики, що формуються соціальними подіями;
- соціальні події обумовлені рівнем (етапом) соціальної активності нації, яка утворюється проявом особистісних якостей людей, що превалюють у їх повсякденних взаємодіях із зовнішнім середовищем (природою та соціумом) – пам'яті, уваги, уяви, логічного мислення, волі.

Узагальнимо ці висновки у таблиці з одночасним запропонуванням змісту соціальних акцій (розвиток відбувається зліва направо):

Фаза дитинства	Фаза молодості	Фаза бунтарства	Фаза державної рівноваги	Фаза старіння
- відсутність стійкої структури суспільних угруповань; - здійснення «різними» людьми нової колективної гри за новими правилами; - Збір та запам'ятовування <u>відомостей</u> щодо суспільних правил	- Устаткування головних соціальних інститутів; - функціонування стійкої структури суспільних верств; - збалансоване зростання та закріплення етнічної культури через <u>моделювання об'єктів</u> народної	Втрата стійкості соціальної структури; Перехід між солов'ями; Переорганізація верств у класи; Моделювання взаємодій між класами (побудова соціальної ієрархії)	Фіксування взаємодій між класами у новій державній структурі; Функціонування адміністративної настрійки над етнічною культурою	Згасання активності нації у сформованому вигляді. <i>Завдяки вольовим якостям людей нація може оновитися через звернення до нових культурних форм та проходження усіх етапів спочатку</i>

	творчості			
Затребувана особистісна якість людини – не довільна пам'ять	Затребувана особистісна якість людини – довільна пам'ять, увага	Затребувана особистісна якість людини – увага	Затребувана особистісна якість людини – логічне мислення	Затребувана особистісна якість людини – воля

Стираючись на головні характеристики кожного етапу та узагальнюючи досвід соціальних проєктів, що вже функціонують, ми пропонуємо

ЗМІСТ ТА НАПРЯМОК СОЦІАЛЬНИХ АКЦІЙ

Обмін правилами поведінки (екскурсії до соціальних організацій)	Екологічний плакат або комплексна творча робота; озеленення території	Взаємодія між різними соціальними структурами (учні самі організують виступи чи майстер-класи цікавих людей чи організацій)	Закріплення знань через організовану систему навчання іншого (учні навчаються через систематичне проведення занять для інших, молодших школярів, дітей-сиріт, дітей-інвалідів).	Випускний проєкт на тему профорієнтації, розробка власного рентабельного бізнес-проєкту та механізмів його втілення у сьогодення; виступ з цими проєктами перед іншими учнями та залучення їх до працевлаштування у цьому проєкті (постановка власної мети та мети іншим)
---	---	---	---	---

Пояснимо, що системно-структурний підхід до вироблення конструкції педагогічної технології виховання соціальної активності учнівської молоді повинен базуватись на етапності еволюціонування людини з моменту народження до моменту втрати біологічної активності як повторення еволюції усього людства як системи. У такій технології головним є не сам проєкт, а те, які трансформації відбуваються у дитини в процесі її соціалізації. Кожна нова соціальна акція повинна бути узгодженою з тими, що відбувалися попередньо та тією, що буде потім. Вони повинні заходитись у причинно-наслідкових зв'язках та зв'язках «частка-ціле», де цілим виступає соціально-біологічний розвиток людини.

Головна концепція соціальної активності полягає у тому, що кожна дитина повинна стати членом певної громадської організації та брати участь у її діяльності з перетворення навколишнього середовища - природного (наприклад, насадження рослин, маніфести партії зелених проти знищення

тварин) та соціального. Дітей змалку необхідно вводити у процес організації соціальних заходів та участі у них: тематичних зборів, екскурсій тощо. Після отримання середньої освіти, учні-випускники повинні мати *настанову на створення приватної справи*, експериментування з різноманітними видами діяльності. Важливим є настанова на *своєчасне звітування про зроблене, тобто прагнення утворити відкрите суспільство з вільним доступом до інформації*.

Важливою характеристикою соціальної активності людини, що здійснює певний професійний внесок у розвиток соціуму є те, що усі прояви цієї активності не пов'язані з діяльністю на роботі: *повсякденне життя соціально активної людини не повинно обмежуватись схемою дім-робота-дім*.

Одним з пріоритетних напрямків розвитку соціальної активності учнівської молоді ми вважаємо ресурсно-економічний та екологічний. Саме ці фактори є сьогодні визначальними при моделюванні соціальних процесів у високорозвинених країнах, де на міжурядовому рівні вирішуються стратегічні питання зниження рівня споживання природних ресурсів. Отже, необхідно формувати в учнівській молоді настанову на розумний рівень споживання – по-перше, *за потребою*, по-друге, - *з найменшими витратами природної енергії*. Важливим орієнтиром соціальної активності є навчання моделювати об'єкти та взаємодії між людьми з якомога меншим витратами енергії, але так, щоб мети досягалась великою кількістю людей. Соціальні акції, організовані учнівською молоддю мають доводити широким прошаркам населення актуальність розумного споживання.

Отже, зробимо **висновки**. Соціум як система розвивається за рахунок індивідуального розвитку підсистем – людей. Наявність розмаїття способів індивідуальної життєдіяльності людей, які у той же час упорядковані організаційними макрозаконами – це соціальна умова еволюціонування соціума. Активність сучасного етапу функціонування системи соціуму вимагає від людей оновлень своєї життєвої форми декілька разів протягом життя. Набуття нових життєвих форм та упровадження їх у повсякденність - свою та інших - відбувається через суб'єктивні та об'єктивні трансформації. Піраміда суб'єкт-

об'єктної структури людини утворюється за рахунок прояву біологічної, інтелектуальної та соціальної активності. Головним проявом засвоєної людиною нової життєвої форми є її соціальна активність, тобто бажання перетворити навколишнє середовище. Настанову на прояв соціальної активності необхідно формувати у людини з дитинства. Однак це необхідно здійснювати через системно-структурний підхід із застосуванням результатів наукових досліджень. Упровадження запропонованої схеми в організацію педагогічного середовища для прояву дитиною соціальної активності протягом усього терміну її навчання (з 1-го по 12-й класи) має привести до виховання в неї таких настанов, що наблизить Україну до стану ноосферної цивілізованості.

Результати проведеного наукового дослідження можуть бути використані науковцями, які вивчають шляхи суспільного конструювання та співробітниками навчальних закладів у практичній діяльності.

Література:

1. Алієва Л. Детские общественные объединения в воспитательном пространстве социума // Педагогика.-2006.-№7.-С.48-52
2. Алієва Л. Детское общественное объединение как пространство развития субъективности ребенка // Воспитательная работа в школе.-2003.-№5.-С.20-27
3. Бородин С. Закон України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні: історія змін та доповнень (1997-2004)» // Грані.-2005.-№1.-С. 3-13
4. Дмитриченко Г. Стратегія розвитку системи освіти в контексті формування громадянського суспільства в Україні // Рідна школа.-2006.-№5.-с.7-10
5. Ионин Л.Г. Социология культуры: Учебное пособие. 2-е издание. М: Издательская корпорация «Логос», 1998.-280с.
6. Кармин А., Бернгардт Г. Философия. Учебник для вузов. 2-е изд. – СПб.: Питер, 206.-560с.
7. Липский И.А. Социальная педагогика: опыт моделирования и прогнозирования развития / <http://www.lipsky.ru/page/Statii/SP-7.html>
8. Лобанова А. Феномен соціальної мімікрії.- К.: Інститут соціології НАН України, 2004.- 300с.
9. Методична служба – школі. Інформаційно-методичні матеріали на допомогу працівникам освіти. Випуск 3. / Укладачі: Ю.Буган, О.Козловська, Г.Свінич, В.Уруський.-Тернопіль: Астон, 2004.-292с.
10. Нечерда В. Педагогічні інновації в Україні // Науковий світ.-2006.-№3.-С.10-12
11. Прутченко А. «Новая цивилизация»: молодежная комплексная программа // Воспитание школьников.-2003.-№10.-с.9-12
12. Прутченко А. Социальное проектирование в воспитательной работе школы // Воспитание школьников.-2002.-№4.-с.35-40
13. Психфизиология: Учебник для вузов / Под ред. Ю. Александрова.- 3-е изд., доп. и перераб.- СПб.: Питер, 2004.-464с
14. Симончук О. Розділ VIII. Повсякденне життя // Соціологія: теорія, методи, маркетинг.-1998.-№4-5.-С.213-247
15. Система громадського виховання в школі / Упоряд. Ж.Сташко.- К.: Вид.дім «Шкіль світ»; Вид. Л.Галіцива, 2006.- 128с.
16. Смирнов С. Сравнительное жизнеописание народов / <http://www.mfoskop.ru/hst02.html>
17. Старик О. Системологія. Підручник.- Київ: Центр навчальної літератури, 2005.- 232с.
18. Шелестова Л. Дитячі обидняння: можливості впливу на особистісне становлення // Рідна школа.-№2.-С.20-23
19. Штефан Л. Етапи становлення вітчизняної соціально-педагогічної науки / Рідна школа.-2002.-№6.-С.76-78